

indeclinabile; unde fasti dies, quibus jus fatur. A ideo evangelista dixit: *Vespere, quæ lucecit in prima Vesper incerti generis est, ut Prisciano placet; sabbati.*

OPUSCULUM TERTIUM.

DIALOGUS DE RHETORICA ET VIRTUTIBUS

313 MONITUM PRÆVIUM.

Dialogus seu disputatio Caroli Magni et Albin, de Rhetorica et Virtutibus, primo, quantum scimus, prodiit Hagenœ, cum altero Dialogo inter eosdem de Dialectica, opera Menradi Moltheri, typis Joannis Secer, anno 1529, in 8°, quem libellum habui ex bibliotheca Hanoverana beneficio viri illustris et magni, post fata etiam, inter eruditos nominis D. Ludovici Scheid; quo olim usus est celeberrimus Baluzius, prout colligere est ex his propriæ manus, primæ paginæ inscriptis verbis: *Stephanus Baluzius Tutelenis*. In bibliotheca Thuana, tom. II, pag. 255, recensetur alia editio anni 1565, in 4°, Duaci, per Mathæum Gallenum sub hoc titulo: *Institutiones rhetoricæ*. Porro rursus aliam editionem Parisiensem anni 1549 adducunt Caveus et magna Bibliotheca Ecclesiastica, verbo *Alcuinus*. Deinceps idem opusculum insertum est Collectioni veterum rhetorum, impressæ Parisiis apud Drouart et Perier,

B in 4°, quam tamen Collectionem non vidimus. C. Quercetanus cum uno cod. ms. et cum his editionibus suam contulit, plurima tamen menda reliquit, quæ nos sustulimus ope meliorum mss. bibliothecarum S. Emmerami, Frisingensis, gymnasii civitatis Ratibonensis et aliarum; quorum fide carmina quoque illi adjuncta in suum ordinem restitimus.

Alcuinus in hoc libello eo unice respicit, ut tradat præcepta agendi causas civiles in foro contentioso. Unde nobis innotescit quænam sit ars illa, in qua sapientissimus tot populorum rector Carolus Magnus a magistro suo Alcuino potissimum instrui voluerit; nempe ars causas varias partium litigantium recte justeque componendi, atque omnibus ad legum apices justitiam administrandi. Paulo ante finem tractat de virtutibus, brevissime quidem, sed nervose, ostendens studia profana dirigi oportere ad virtutis studium, et hoc ab illis impediri non debere.

Qui, rogo, civiles cupiat cognoscere mores
 Hæc præcepta legat quæ liber iste tenet.
 Scripserat hæc inter curas rex Carolus aulæ,
 Albinusque simul; hic dedit, ille probat.
 Unum opus amborum, dispar sed causa duorum;
 Ille Pæter mundi, hic habitator inops.
 Neu temnas modico, lector, pro corpore librum,
 Corpore præmodico mel tibi portat apes [Ms., apes].

CAROLUS REX

ET

ALBINUS MAGISTER.

CAROLUS. Quia te, venerande magister Albine, Deus adduxit et reduxit^b, quæso, [ut] liceat mihi te de rhetoricæ rationis præceptis parumper interrogare. Nam te olim meminî dixisse, totam ejus artis vim in civilibus versari questionibus. Sed, ut optime nosti, propter occupationes regni et curas palatii in hujuscemodi questionibus assidue nos versari solere, et ridiculum videtur ejus artis præcepta nescisse, cujus quotidie occupatione involvi necesse est. Verum ex quo mihi paucis tuis [Edt., paucissimis] responsionibus januas rhetoricæ artis vel dialecticæ subtilitatis claustra partim aperuisti,

C valde me in eas rationes fecisti intentum; maxime, quia me in cellaria arithmeticæ disciplinæ pridie sagaciter induxisti, vel astrologiæ splendore illuminasti.

314 ALBINUS. Deus te, domine mi rex Carole [Ms., Karle], [omni] sapientiæ lumine illuminavit et scientiæ claritate ornavit, ut non solum magistrorum ingenia prompte subsequi, sed etiam in multis velociter præcurrere possis; et licet flammivomo tuæ sapientiæ lumini scintilla ingenioli mei nil addere possit, tamen, ne me aliqui inobedientem notent, tuis promptulus [Ed. promptis] respondebo questionibus; et utinam tam sagaciter, quam obedienter.

CAR. Primum mihi, magister, hujus artis [vel studii] initium pande. — ALB. Pandam juxta [Ms., penes] auctoritatem veterum. Nam fuit, ut fertur, quoddam tempus, cum in agris homines passim

^a Codd. Mss hunc titulum habent: *Disputatio de Rhetorica et de Virtutibus sapientissimi regis Caroli et Albin magistri*. Iidem codices præmittunt carmen, cujus initium: *Qui, rogo, civiles, etc.*, omissis versibus a Quercetano hic ex ms. quodam additis, qui ad categorias pertinent, et a nobis exhibentur infra

in Monito prævio ad Dialecticam Alcuini.

^b *Adduxit et reduxit*. Ex Anglia nimirum circa annum 781 post legationem Romanam, et reportatum inde pallium pro Eanbaldo archiep. Tunc enim in aula Caroli Magni has artes docere cœpit.

bestiarum more vagabantur, nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divina religio [*Mss.*, divinæ religionis], nondum humani officii ratio colebatur, sed cæca et temeraria [dominatrix] cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur. Quo tempore quidam vir magnus et sapiens cognovit, quæ materia et quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et præcipiendo meliorem reddere. Qui dispersos homines in agris et in tectis sylvestribus abditos ratione quadam compulit in unum locum, et congregavit eos in unum, aliquam quietem [*Mss.*, in unam quamque rem] inducens utilem atque honestam; primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris et immanibus mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur, domine mi rex, hoc nec tacita [*Edit.*, tanta], nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret, et ad diversas vitæ rationes traduceret.

℄ [QUID SIT RHETORICA?]

CAR. Unde dicta est rhetorica? — ALB. Ἀπὸ τοῦ ῥητορικῶν, quod est, declamo, oro, dico [*Mss.*, id est, copia locutionis]. — CAR. Ad quem finem spectat? — ALB. Ad bene dicendi scientiam.

CAR. In quibus versatur rebus? — ALB. In civilibus [id est, doctis] quæstionibus, quæ naturali animi ingenio concipi possunt. Nam sicut naturale est omnibus se tueri et alium ferire, etiamsi armis et exercitatione hoc non didicerint, ita naturale fere est omnibus, alios accusare et seipsos purgare [*Mss.*, defendere], etiamsi exercitatione hoc non didicerint. Sed utilius et promptius utuntur oratione, qui disciplinis instruuntur, et usu exercentur. Nam omnibus naturale est loqui, attamen multum excellit alios qui per grammaticam loquitur.

CAR. Bene dicis, magister; etiam omnis vita nostra disciplinis proficit, et usu valet. Quapropter [hujus] rhetoricæ disciplinæ regulas nobis paude. Nam quotidiana occupationum necessitas cogit nos exerceri in illis. Et primum, quæ [*Mss.*, quot] sint illius artis partes dicito.

DE PARTIBUS EJUS.

ALB. Artis rhetoricæ partes quinque sunt: inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. *Inventio* est excogitatio rerum verarum ac verisimilium, quæ causam probabilem reddant. *Dispositio* est rerum inventarum in ordinem distributio. *Elocutio* est idoneorum verborum ad inventionem accommodatio. *Memoria* est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio. *Pronuntiatio* est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio.

Primum est enim invenire, quod dicas; deinde quod inveneris, disponere; tum quod disposeris, verbis explicare; quarto quod inveneris et disposeris, et oratione vestieris, memoria comprehen-

A dere; ultimum ac summum, quod memoria comprehenderis, pronuntiare.

CAR. Si rhetorica in causis et quæstionibus civilibus versatur, necesse est, ut mihi videtur, causas ipsas certa habere genera, quæ voluissent scire, et exemplis mihi monstrari. — ALB. Ars quidem rhetoricæ [*Mss.*, rhetorica] in tribus versatur generibus, id est, demonstrativo, deliberativo, judiciali. *Demonstrativum* genus est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem vel vituperium [*Mss.*, vituperationem], ut in Genesi de Abel et Cain legitur: *Respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus; ad Cain autem et ad munera ejus non respexit. Deliberativum* est in suasionem et dissuasionem, 315 ut in secundo Regum libro legitimus, qualiter [*Mss.*, legitur, quomodo] suasit Absaloni Achitophel, ut David patrem perderet; [et quomodo] Chusai dissuasit [consilium ejus], ut regem salvaret. *Judiciale* est, in quo est accusatio et defensio, ut in Actibus legitimus Apostolorum, quomodo Judæi cum Tertullō quodam oratore Paulum accusabant apud præsidem Felicem; et quomodo Paulus se defendebat apud eundem [præsidem]. Nam in judiciis sæpius, quid æquum sit, quæritur; in demonstratione, quid honestum sit, intelligitur; in deliberatione, quid honestum sit et utile, consideratur.

DE PERIOCHIS.

CAR. Quot habet causa circumstantias? — ALB. Plenaria causa septem habet circumstantias, videlicet, personam, factum, tempus, locum, modum, occasionem, facultatem. In persona quæritur quis fecerit; in facto quid fecerit; in tempore, quando fecerit; in loco, ubi factum sit; in modo, quomodo fieri potuisset; in occasione, cur facere voluisset; in facultate, si ei suppeditaret potestas faciendi. Per has enim circumstantias et confirmari potest causa et infirmari. Frustra enim in controversia quæris quid factum sit, si persona facientis deerit. Et iterum personam frustra ostendis, si factum non aderit personæ. Item tali in loco [vel tali] tempore talis res fieri non potuit, [item non eo modo fieri potuit], ut asseris, nec ideo facere voluit, nec talis homo talem habuit potestatem, ut hoc facere potuisset.

CAR. Loci controversiarum quot sunt? — ALB. Loci controversiarum, quos rhetores status causarum appellant, id est, ubi quæstio consistit et primum non convenerit inter partes, sunt rationales, aut legales.

CAR. Quot sunt rationales? — ALB. Quatuor, videlicet facti, aut nominis, aut qualitatis, aut translocationis.

CAR. Singulorum exempla profer. — ALB. Prima est facti ipsius controversia; ut est: *Fecisti; non feci*. Et hæc prima controversia, quæ in facto consistat, dicitur conjecturalis constitutio, quia conjecturis res exploranda est si fecisset, an non. At cum de facto convenit inter litigatores, tunc sæpe nominis controversiam introducunt, quia accusator augere crimen ex nomine nititur, et defensor minuere; ut, si quis

sacrum e loco privato subriperit, utrum fur sit nominandus, an sacrilegus? Defensor ait, furem esse, quia fur quadruplum solvit: accusator sacrilegum, quia sacrilegus capite plectitur. Et [hæc] constitutio diffinitiva dicitur; quia quid sit fur, et quid sacrilegus diffiniendum est ratione; et videndum, in cujus diffinitionem cadat, qui sacrum de privato loco subriperit. Si vero inter accusatorem et defensorem convenit de facto et de nomine facti, tunc quærenda est æstimatio facti, id est, quale sit factum, justum an injustum, utile an inutile. Et hæc constitutio generalis dicitur, cujus hoc sit exemplum: Quidam dux Romanus, cum obsideretur ab inimicis, nec ullo modo evadere potuisset [Ms., potuit], pactus est cum hostibus, ut arma daret. Armis [vero] datis salvum eduxit exercitum. Accusatur a quibusdam reus esse majestatis. Hic de facto et de facti nomine convenit inter ambas partes; sed quale sit factum quæritur, hoc modo: Utrum satius esset amittere milites, an ad hanc conditionem turpissimam venire? Cujus constitutionis plures sunt partes, de quibus dicemus infra. In quarta constitutione, quam translationem [Ms., translativam] nominamus, quæritur, an facere rem debeat, qui fecit, aut eo tempore, aut eo modo, aut loco, aut cum illis cum quibus fecit? Ut si Orestes accusetur Clytemnestram [Ms., Clemestram] matrem suam occidisse: non juste filium occidisse matrem, licet illa occiderit Agamemnonem patrem suum regem Græcorum. Hic quæri debet per translationem, juste fecerit [Ms., fecisset], an non?

CAR. Statu causæ invento, quomodo tunc status ipse considerandus est? — ALB. Constitutione causæ reperta statim placet considerare, utrum quæstio causæ simplex sit, an conjuncta. *Simplex* est, quæ unam in se continet quæstionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicam [Ms., indicamus], an non? *Conjuncta* est quæstio, quæ ex pluribus quæstionibus constat, hoc pacto: Utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur?

316 CAR. Sed legales nunc constitutiones exemplis confirma. — ALB. Considerandum est [sicut jam dixi], in ratione, an in scripto sit controversia? Nam scripti controversia est ea, quæ ex scripta lege nascitur, hoc modo. LEX: *Qui in adversa tempestate navem reliquerint, omnia amittant, et eorum omnia onera et navis, qui in ea remanserint.* Duo quidam, dum in alto navigarent, cum alterius navis, [ei] alterius onus esset, naufragum quemdam natantem misericordia moti in navem sustulerunt. Postea, cum aliquanto plus ipsos quoque tempestas vehementius jactare cœpisset [Ms., cœpit], usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham conscenderet [Ms., confugeret], quæ religata navi cohærebat, et inde, quantum potuit, navi optalabatur. Ille autem, cujus merces erant, in gladium ibidem in navi incumbit [Ms., occumberet]: naufragus vero ad gubernacula accessit, navem regebat. *Sedata tempestate*, navis in portum pervenit [Ms.,

pervehitur]. Ille, qui in gladium incubuerat, leviter saucius, ex vulnere recreatus est. Navem cum onere, [horum trium] juxta scriptam legem quisque suam dixit. Et hic ex scripto quæstio nascitur, cujus aut navis, diffinitionibus adhibitis, quid sit relinquere navem, et quid remanere in navi?

Item ambiguitas sæpe in scripta lege facit quæstionem, hoc modo: *Meretrix coronam non habeat; si habeat, publicetur.* Hic ambiguitas in scripto est, an meretrix, vel corona publicanda sit.

Ex contrariis quoque legibus sæpe quæstio nascitur, dum de una re aliter alia lex cavet, aliter altera. LEX: *Qui tyrannum occiderit, rem quam solet præmii loco a magistratu roget, et accipiat.* Altera LEX: *Tyranno occiso [quinque] etiam proximi cognatione occidantur.* Alexandrum, qui in Thessalia tyrannidem occuparat, Thebe uxor sua nocte occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in præmii loco deposcit. Sunt qui ex lege occidi puerum dicant oportere: sunt qui dicant reddi oportere matri loco præmii. Res in judicio est. Et hic considerandum quæ lex ad majorem utilitatem pertineat; et quæ prius sit [Ms., esset] scripta; et quos quæque habuerit legislatores.

Ex scripto et sententia controversia consistit, cum alter verbis ipsis quæ scripta sunt, utitur; alter ad id quod scriptorem sensisse dicit [Ms., dicit], omnem adjungit dictionem. Ut lex est, *quæ vetat noctu portas aperiri.* Quidam aperit et amicos in oppidum suscipit [Ms., accipit], ne ab hostibus opprimerentur, si foris mansissent. Accusator solam attendit litteram; defensor sententiam: scriptorem legis pro inimicis claudi portas oppidi, non pro amicis jusuisse. Fiunt per ratiocinationem vel diffinitionem legis quæstiones, dum alia ratione alter scriptum interpretari nititur, alia alter: vel si diverso modo scriptoris sententiam conantur desinire. Et ejusmodi, ut dixi, ex scripto fiunt quæstiones.

CAR. Perspecto controversiæ loco, secundum quod dixisti, an in ratione sit, vel in scripto, quo tunc animus ferendus est? — ALB. Videndum est, quæ quæstio, quæ ratio, quæ judicatio, et quod firmamentum causæ sit.

CAR. De singulis dicito. — ALB. *Quæstio* est constitutio, in qua causæ disceptatio constat, hoc modo. *Non jure fecisti; jure feci.* Ratio est, qua utitur reus, quare jure fecerit [Ms., fecisset]. Ut Orestes, si accusaretur matricidii, non habet defensionem, nisi [hoc], dicat, *jure feci; illa enim patrem meum occiderat.* Judicatio est ex ratione deducta. Summa [Edit., Summa] hujusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occiderit? *Firmamentum* est firmissima argumentatio defensoris, ut, si velit Orestes dicere, ejusmodi animum matris [Edit., matri] [suæ] fuisse in patrem, in seipsum, in regnum, in omne genus suum; ut ab ea penas liberi sui potissimum expetere debuissent.

CAR. De generali constitutione prius dixisti, quod plures partes haberet [Edit., quæ pluribus partibus

constat]. Illas rogo, ut pandas mihi, magister, exemplisque confirmes per singulas, me tacente et probante. — ALB. [Faciam]. Illa controversia, quæ [demonstrat] quale sit illud factum, quod reo objicitur, constitutio generalis vocatur, et habet partes duas, judicialem et negotialem. *Negotialis* est, in qua, quid juris sit, ex civili more et æquitate consideratur. Cui diligentia præsumt iudices, et habet in se implicatam [Ms., implicitam] controversiam civilis juris, hoc modo: Quidam, dum filium **317** non habuit, pupillum sibi fecit hæredem: sed pupillus ante mortuus est quam hæreditas in potestatem ejus venisset. Fit *controversia* a secundis hæredibus patris: Nostra est possessio. *Intentio* est propinquorum pupilli: Nostra est pecunia, de qua testatus non est propinquus noster. *Depulsio* est: Imo nostra est, quæ hæredes testamento patris sumys. *Quæstio* est ratio [Ms., rationis]: Pupillo enim pater testamentum scripsit, quare, quæ ejus sunt, nostra fiant necesse est. *Infirmatio rationis*: Imo pater sibi scripsit secundum hæredem, non pupillo; quare testamento illius vestra esse hæreditas non potest. *Judicatio*: Possitne quisquam de filii pupilli re testari [Edit., filiis pupilli retestari], an hæredes secundi ipsius patrifamilias, non filii quoque ejus pupilli hæredes sint?

Judicialis est, in qua æqui et iniqui, [et] præmii aut pœnæ ratio queritur. Hujus partes duæ sunt, absoluta et assumptiva. *Absoluta* est, quæ in se continet juris et injuriæ quæstionem, hoc modo: Cum Thebani Lacedæmones bello superassent, et ferre mos Græcis [Ms., Grais] est, ut bello inter se gesto [Ms., cum inter se bellum gessissent ut], hi qui vicissent, tropæum aliquod in finibus statuerent, victoriæ modo in præsentia [Ms., præsentiam] declarandæ causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt tropæum. Accusantur apud commune Græciæ concilium. *Intentio* est: Non oportuit. *Depulsio* est: Oportuit. *Quæstio* est: Oportueritne? *Ratio* est: Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut ejus æterna insignia posteris nostris relinquerentur; statuimus tropæum. *Infirmatio* est: Attamen æternum inimicitarum Græcos de Græcis [Ms., Graios de Grais] monumentum statuere non oportet. *Judicatio* est: Cum summæ virtutis celebrandæ causa Græci de Græcis [Ms., Grai de Grais] æternum inimicitarum monumentum statuerunt, recte an non fecerint?

Assumptiva est, cum ipsum factum probari non potest, sed aliquo foris assumpto argumento defenditur; cuius partes sunt quatuor. Comparatio, relatio criminis, remotio criminis, confessio [Ms., concessio].

Comparatio est, cum aliud aliquod factum, rectum aut utile ostenditur [Ms., contenditur], quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum, ut in exemplo, quod paulo ante positum est [Ms., posuimus]. Cum dux Romanus ab hostibus obsideretur, nec ullo pacto evadere potuit, nisi [pacaret, ut] hostibus arma daret; armis datis milites conservavit;

sed [post] accusatur reus majestatis. *Intentio* est: Non oportuit arma relinquere. *Depulsio* est: Oportuit. *Quæstio* est: Oportueritne? *Ratio* est: Milites enim omnes periissent, si hoc non fecissem. *Infirmatio* est: Non ideo fecisti. Ex quibus *Judicatio* est: Periissentne? Et, ideone fecisti? *Comparatio*: An melius esset ad hanc turpissimam conditionem venire, vel milites perire?

Relatio criminis est, cum reus id quod arguitur, confessus alterius se inductum peccato, jure fecisse demonstrat. Ea est hujusmodi: Horatius occisis tribus Curiatibus [Ms., Curiatibus], et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. [Is] animadvertit sororem suam de fratrum morte non dolentem [Ms., non laborantem]; sponsi autem nomen Curiatii [identidem] appellans cum genuit et lamentatione, indigne passus [Edit., vidit hoc indigne ferens], virginem occidit. Accusatur. *Intentio* est: Injuria sororem occidisti. *Depulsio*: Jure occidisti. *Quæstio*: Jurene occiderit? *Ratio*: Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me et populum Romanum vicisse moleste ferebat. *Infirmatio*: Tamen a fratre indemnata sororem necari non oportuit. Ex quo *Judicatio* fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et reipublicæ victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnata occidi?

Remotio criminis est, cum ejus intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud crimen dimovetur. Id fit bifariam [Ms., bipertito]. Nam tum causa, tum res ipsa removetur. *Causa* [Forte, causæ] *remotionis* hoc nobis exemplo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis quæstores sumptum quem oportebat dari, non dederant; legati profecti non sunt. Accusantur. *Intentio*: Proficisci oportuit. *Depulsio*: Non oportuit. *Quæstio*: Oportueritne? *Ratio* est: Sumptus enim, qui de publico dari solet, his a quæstore non est datus. *Infirmatio*: Vos tamen id, quod publici vobis erat negotii datum, conficere oportebat. *Judicatio* est: Cum **318** iis, qui legati erant, sumptus qui debebatur ex publico non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus negotium legationis?

Ipsius autem rei fit *remotio*, cum id quod datur crimini, negat, neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Porro id cause genus est ejusmodi: Id eo foedere quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcum sustinuit jussu imperatoris; foedere autem hoc in senatu improbato, et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcum tenuit, dedi oportere. *Intentio* est: Dedi oportere. *Depulsio* est: Non oportet. *Quæstio* est: Oporteatne? *Ratio*: Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum et id ætatis non habui, et privatus essem, et summa cum auctoritate et potestate imperator mandavit, qui videret, ut satis honestum foelus feriretur. *Infirmatio* est: Quoniam particeps factus es in turpissimæ

fœdere, summæ religionis dedi te convenit. *Judicatio* est : Cum is qui potestatis nihil habuerit, jussu imperatoris in fœdere et in tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus [nec ne]? Hoc genus causæ cum superiori differt, quod in illo concedit se reus, oportuisse facere id quod fieri dicat accusator oportuisse; sed alicui rei aut homini eam causam attribuit, quæ voluntati suæ fuerit impedimento : in hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed monstrare eam rem nihil ad se, nec ad suam potestatem, neque ad officium suum pertinuisse, aut pertinere.

Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo, sed ut ignoscatur id petitur; cujus partes sunt [duæ] : Purgatio et deprecatio.

Purgatio est, per quam ejus qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur : et habet partes tres : Imprudentiam, casum, necessitudinem. *Imprudentia* est, cum scisse se aliquid is qui arguitur, negat. Exempli gratia : Apud quosdam lex erat, ne quis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidam cum adversa tempestate in alto jactarentur, vovebant, si eo portu quem conspiciabant, potiti essent, vitulum [ei Deo], qui ibi esset, se immolatueros. Casu erat in eo portu sanum Dianæ, cui vitulum immolare non licebat. Imprudentes legis, cum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur. *Intentio* est : Vitulum immolastis ei Deæ [Mss., Deo], cui non licebat. *Impulsio* est in concessione deposita. *Ratio* est : Nescivi non licere. *Infirmatio* : Tamen, quoniam fecisti, quod non licebat ex lege, supplicio dignus es. *Judicatio* est : Cum id fecerit quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus?

Causa autem inferitur in concessionem, cum demonstratur aliqua fortunæ vis [Edit., fortuna ejus] voluntati obstitiisse, ut in hac re : Cum Lacedæmonis lex esset, ut hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbisset, capitale esset, is qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro agere hostias cœpit : cum subito magnis commotus tempestatibus fluvius Eurotas, is qui Lacedæmoniam præterfluit, ita magnus et vehemens factus est, ut eo traduci victimæ nullo modo possent. Redemptor, suæ voluntatis ostendendæ causa, hostias omnes in littore constituit, ut qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio [ejus], subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam eum capitis damnabant [Mss., arcesserunt]. *Intentio* est : Hostiæ, quas ad sacrificium afferre debuisti, non præsto fuerunt. *Depulsio* : Concessio. *Ratio* : Flumen enim subito accrevit, et ea re traduci non potuerunt. *Infirmatio* : Tamen, quia quod lex jubet, factum non est, supplicio dignus es. *Judicatio* est : Cum in ea re contra legem redemptor aliquid fecerit, qua in re studio ejus subita fluminis magnitudo obstiterit, supplicio dignusne sit?

Necessitudo autem inferitur, cum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo : Lex est apud Rhodios, ut si quæ rostrata navis in portu

A deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum, invitis nautis in Rhodiorum portum navem coegit. Quæstor navem populi esse dicit [Mss., populi vocat]. Navis dominus negat publicari debere. *Intentio* est : Rostrata navis in portu deprehensa est. *Depulsio* : Concessio. *Ratio* : Vi et necessitate sumus in 319 portum redacti [Mss., coacti]. *Infirmatio* est : Navem ex lege tamen populi esse oportere [Mss., oportet]. *Judicatio* est : Cum rostratam navem in portu deprehensam lex publicavit; cumque hæc navis, invitis nautis, vi tempestatis in portum coniecta sit, oporteatne eam publicari?

Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur; tamen, ut sibi ignoscatur, postulat : quod genus perraro potest accidere, in quo non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in judicio probari potest. Ideo concessio peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare.

Ecce habes de locis quæstionum et de statu causarum, et de partibus institutionum : quæ omnia quotidiano usu, natura pendente, agnoscis.

CAR. Agnoscam, si naturarum Conditor me adjuverit [Edit., adjuvet] : et tamen habeo quod ab te quæram. — ALB. Quære quod placeat; pergam quo me ducis.

DE PERSONIS.

CAR. Quot personæ solent in judiciis esse? — ALB. Quatuor. Accusator causæ, defensor causæ, testes [Edit., testis], judex.

CAR. Quo quisque utitur officio? — ALB. Judex æquitate, testis veritate, accusator intentione ad amplificandam causam, defensor extenuatione ad minuendam causam; nisi forte in laude vel præmii petitione sit causa posita : tunc converso [Edit., e converso] [ordine] accusatori extenuatione, et defensori amplificatione utendum est.

CAR. Quot modis sit amplificatio vel extenuatio causæ? — ALB. Duobus. Ex impulsione vel ratiocinatione. *Impulsio* est, quæ sine cogitatione per quamdam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, vinolentia, et omnino omnia in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non poterit; et id, quod facit, impetu quodam animi fererit potius quam cogitatione. *Ratiocinatio* autem est diligens et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tunc, cum faciendi aliquid aut non faciendi certa de causa vitasse, aut secutus esse animus videbitur : si amicitie causa quid factum dicitur; si inimici ulciscendi; si metus, si gloriæ, si pecuniæ, denique, ut omnia generaliter amplectamur, alicujus retinendi, augendi, adipiscendive commodi; aut contra rejiciendi, diminuendive, devitandive incommodi causa.

CAR. Qualiter accusator vel defensor impulsione seu ratiocinatione uti debet? — ALB. Ergo accusator cum impulsione aliquid factum esse dicit, illum impetum et commotionem animi, affectionemque ver-

bis et sententiis amplificare debet, et ostendere **A** ut quanta vis sit amoris, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, quæ impulsu aliquem (ad) id fecisse dicet [*Edit.*, quæ... dicit], ut non mirum videatur, si quod ad facinus, tali perturbatione commotus animus [*Edit.*, quis... animi] accesserit; et exemplis confirmare ante actis, qui simili impulsu aliquid simile commiserunt.

Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quam maxime. Ut si gloriæ causa, quantam gloriam se consecuturum existimavit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiae, si inimicitiarum, et omnino quidquid erit, quod causæ prodesse dicet, id summe augere debet.

Defensor autem ex contrario. Primum impulsioni aut nullam fuisse dicet; aut si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quamdam fuisse demonstrabit; aut non ex ea solere hujusmodi facta nasci docebit. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut aliis magis esse, aut nihilo sibi magis [*Mss.*, majus] quam aliis; aut incommodum sibi majus quam commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo; aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum eo periculo, quod subeat, comparandum: qui omnes loci similiter incommodi quoque vitiatione tractabuntur.

320 DE OFFICIO PERSONARUM.

CAR. Quia personas causarum dixisti, dic obsecro et loca singularum personarum. — **ALB.** Dicam, licet hoc non tantum ad artis præcepta pertineat [*Edit.* hæc... pertineant], quantum ad officii decorum. Judex in tribunali, causa in medio ante eum ad laudem vel ad pœnam posita, ut forte patriæ defensio vel proditio. Accusator ad sinistram. Causæ defensor ad dextram. Testes retro [*Edit.*, quoque].

CAR. An insignia [sua] singuli ex illis habent? — **ALB.** Habent. Judex sceptro æquitatis armandus est, accusator pugione malitiæ, defensor clypeo pietatis, testes tuba veritatis.

DE PARTIBUS ORATIONIS.

CAR. Etiam ex his omnibus causæ adjacentibus circumstantiis repertis, quid tunc querendum est, magister? — **ALB.** Quid, nisi singulæ totius causæ partes.

CAR. Quæ et quot illæ sint, audire desidero. — **ALB.** Sex [enim] sunt partes, per quas ab oratore ordinanda est oratio. Causæ exordium, narratio, confirmatio, partitio, reprehensio, conclusio.

CAR. Quid est exordium? — **ALB.** Oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem.

CAR. Quomodo [hoc] efficitur? — **ALB.** Primo, ut benevolum, attentum, docilem efficias auditorem.

CAR. Ut mihi videtur, hoc summe curandum est,

ut benevolus, attentus, docilis efficiatur auditor. Sed quonam modo hoc [idem] effici possit, velim scire.

— **ALB.** Quatuor ex locis *benevolentia* comparatur. A nostra, ab adversariorum, a iudicum persona, a causa. A nostra: si de nostris factis et officiis sine arrogancia dicemus; si crimina illata et aliquas minus honestas suspiciones injectas diluemus; si quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates proferemus; si prece et obsecratione humili et supplici utimur. Ab adversariorum autem persona: si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contemptum adducemus. In odium adducemus [*Mss.*, adducuntur], si quid eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, pecuniæ, divitiæ, cognatio proferentur; atque eorum usus arrogans, et intolerabilis; et quod his rebus magis videantur quam causæ suæ confidere; in contemptum adducuntur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona *benevolentia* captabitur, si res ab iis fortiter, mansuete, sapienter gestæ proferentur; nequaquam autem assentationis esse hoc significetur, si de iis, quam honesta existimatio, quantaque eorum iudicii et auctoritatis expectatio sit, ostenditur. A rebus, si nostram causam laudando extollimus, aliorum causam per contemptum deprimemus.

ALB. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea quæ dicturi sumus, magna, nova, incredibilia esse; aut ad omnes, aut ad eos qui adient, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reipublicæ pertinere: et si pollicemur nos brevi causam nostram demonstraturos, atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures fuerint.

ALB. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causæ exponemus; hoc est, in quo consistat controversia? Sed qui bene exordiri volet, primo necesse est, ut suæ causæ genus diligenter agnoscat.

CAR. Quot sunt causarum genera? — **ALB.** Quinque. Honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim, sine oratione nostra, favet auditoris animus. Admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, et non magno opere attendendum videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benevolentiam pariat et offensionem. Obscurum, in quo aut tardi sunt auditores, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa est implicata.

321 CAR. — An semper perspicue exordiri debet orator? — **ALB.** Aliquando perspicue, aliquando per circuitum. Perspicua oratio est, cui mox animus auditoris favet, ut (in honesto genere causæ [*Edit.*, causa] est. Illa vero quæ per circuitum [*Mss.*, circuitum] fit, clam subit animum auditoris, ut in humili, ancipiti, vel obscuro

causæ genere faciendum est. Sed et hoc sciendum est, quod exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quæ ad dignitatem pertinent; ostentationis vero et concinnitatis [*Ms.*, concinnitudinis] minimum, propterea quod ex his suspicio quædam artificiosæ diligentiae nascitur, quæ maxime orationi fidem, et oratori adimit auctoritatem.

CAR. Ecce habeo, quo modo exordiri debeat causa. Nunc narrationis textum expone. — **ALB.** *Narratio* est rerum gestarum [aut ut gestarum] expositio, quæ tria debet habere, id est, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. *Brevis* erit, si unde necesse est, inde initium sumat, et non ab ultimo repetetur; et si, cujus rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur. Nam sæpe satis est, quid factum sit dicere, ut ne narres quemadmodum sit factum; et si non longius quam opus est in narrando procedetur; et si nullam in rem aliam transeat [*Ms.*, transiet] oratio; et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo quod dictum sit, id quod non sit dictum intelligatur; et si non modo id quod obest, verum etiam id quod nec obest, nec adjuvat, præteribitur; et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est. *Aperta* autem narratio poterit esse, si ut quidque primum gestum [*Ms.*, erit], ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur res, ut gestæ sunt [*Ms.*, erunt], aut [ut] potuisse geri videbantur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur; ne [quam] in aliam rem transeat. *Probabilis* erit narratio, si in ea videbuntur inesse quæ solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causæ factorum exstabant; si fuisse facultates faciendi [*Ms.*, faciundi] videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narratur [*Ms.*, narrabitur], fuisse ostendetur; si res [et] ad eorum qui agent naturam, [et] ad vulgi rumorem, et ad eorum qui audiunt [*Ms.*, audient] opinionem accommodabitur.

CAR. Ordo deposcit, ut de partitione dicas. — **ALB.** Dicam. *Partitio* est rerum ad causam ipsam pertinentium divisio, quæ recte habita perspicuam et illustrem totam orationem efficit, quæ duas habet partes. Una pars est, quæ quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animus debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus [erimus] dicturi, breviter expositio ponitur et distributio, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor. Nam et hæc pars habere debet breviter, absolutionem, paucitatem. *Brevitas* est, cum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. *Absolutio* est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur in partitione. *Paucitas* est, quæ eas res tantum ponit in partitione, quæ necessariæ sunt dicendæ iterum; et ne plura quam sa-

tis est, demonstraturos nos dicamus. Hoc modo ostendam adversarios quod arguimus [*Ms.*, arguamus] et potuisse facere, et voluisse, et fecisse, cum fecisse satis sit ostendere.

CAR. Nunc ad confirmationis præcepta te verte, magister, quæ maxime omnibus, reor, necessaria, ut suam quisque sciat confirmare causam; et licet voluntarie faciat, tamen non satis digne, nisi præceptis et usu, agi potest. — **ALB.** Ita est, Domine mi rex, ut dicis. Nam omnes argumentationes ad confirmationum tendunt rationes. Sed tam grandis est argumentorum sylva, ut vix sub brevitate hujus dialogi nostri aliqua aperiri possit.

CAR. Tamen stringe paucis plura. Nam sæpe una clave multæ thesaurorum gazæ aperiuntur. — **ALB.** Faciam quod [*Ms.*, prout] possum. Confirmatio est argumentatio, qua tuæ causæ fidem et auctoritatem comparas, quæ duobus modis fit: aut ex personis, aut ex negotiis. *Ex personis* quidem has res attributas putamus: Nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, effectum [*Ms.*, affectionem], studia, consilia, facta, casus, orationes. Nam ex iis singulis argumenta possunt fieri, prout se commoditas causæ affert [*Ms.*, offert].

322 CAR. Etsi brevitati studeas, tamen hæc plura [*Ms.*, plenius] desidero. — **ALB.** *Ex nomine* sit argumentum hoc modo, ut si dicamus idcirco aliquem callidum vocari, quod sit temerario et repetino consilio; ut sacræ Scripturæ [quoque] utamur exemplo: nam Esau de fratre suo [Jacob] dicit: *Recte vocatur nomen ejus Jacob* (id est, supplantator); *et altera vice supplantavit me.*

In natura, sexus, natio, patria, cognatio, ætas considerantur. In sexu, vir an mulier? In natione, Græcus an Barbarus? In patria, Atheniensis an Romanus? In cognatione, quibus majoribus, quibus consanguineis sit editus. In ætate, puer an adolescens; natu grandior, an senex. Item sæpe ex commodis vel incommodis naturæ conjectura sumenda est, hoc modo: Valens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus, acutus an hebes; memor an obliviosus, dolosus an simplex.

Et ex convictu [*Ms.*, victu] multæ trahuntur suspensiones, cum, quemadmodum et apud quos, et a quibus educatus et eruditus sit, quæritur; et quibus convivat, et qua ratione vitæ, et quo more domestico [vivat].

Ex fortuna sæpius [*Ms.*, sæpe] argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur.

Habitus autem in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit. Quo in genere est virtus, scientia, et quæ contraria sunt; res ipsa et causa posita docebit, et quid hic quoque locus suspicionis ostendat.

Nam *affectionis* quidem ratio perspicuam solet

præferre conjecturam; ut amor, iracundia, molestia, propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quæ res harum aliquid [Ms., aliquam rem] consequantur, faciles cogniti sunt.

Studium autem, quod est assidua et vehemens aliqua ad rem applicata magna cum voluptate occupatio, facile ex eo ducitur argumentatio, prout res ipsa in causa desiderabit [Edit., desiderabitur]. Item ex *consilio* sumitur aliquid suspicionis; nam consilium est aliquid faciendi [Ms., faciendi] vel non faciendi excogitata ratio.

Facta autem et *casus* et *orationes* ex tribus temporibus considerabuntur; quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; et quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit; quid ipsi casurum sit; qua oratione usus sit. Ex quibus facile erit videndum quid afferant ad confirmandam conjecturam suspicionis.

CAR. Sunt hæc loca accusatori seu defensori communia? — ALB. Fiunt secundum utriusque causæ commodum.

CAR. Quomodo? — ALB. Nam accusator ejus vitam anteactam, quam arguit, vel protervam ejus naturam; seu studia malitiosa, vel mores improbos, vel facta cruenta improbare debet, et ostendere, si poterit, si in simili [Ms., si in quo pari] ante peccato convictus sit; et quam turpis, aut cupidus, aut petulans, aut cruentus esset, ut mirandum non sit talem hominem ad tale facinus proruisse. Quantum enim de honestate et auctoritate ejus qui arguitur, detractum erit, tantum erit de facultate totius ejus defensionis diminutum. Si nullo ante acto peccato reus infamari poterit, orandi [Ms., hortandi] sunt iudices, non veterem famam hominis, sed novum facinus hominis judicent [Ms., esse judicandum]. Nam ante celatum esse, qualis esset; nunc autem manifestum esse; quare hanc rem ex superiori vita non deberi considerari; sed superiorem vitam ex hac turpitudine improbandam [Ms., debere considerare.... improbare].

CAR. Si hæc omnia accusator reo ingerit, quis locus defensionis relinquatur ei? — ALB. Relinquatur defensionis idoneus locus ei. Sæpe enim uno protegente scuto multa nocentis repelluntur spicula. Defensor primo, si poterit, debet ejus vitam esse honestissimam, fidelissimam demonstrare, aut in republicam, aut in parentes, cognatos, amicos; et ejus bene gesta fideliter ac fortiter, si qua [Ms., quæ] sunt, proferenda; et miserum esse, tam insignia bona tam parvo reatu obscurari. Nec hoc ipsum aliqua cupiditate vel malitia, seu infidelitate perpetrare, sed casu et ignorantia, aut alterius suggestionem fecisse, nullumque patriæ profectibus vel pietate parentum, vel dignitate [Edit., pietati... dignitati] morum studere velle [Edit., posse], si quolibet parvo [vel levi] reatu priora bona annullanda sunt; præterea [et] hoc optimis viris esse perniciosum, ut malitiosus quislibet bonos audeat insinulare. Si autem et in ante acta vita aliquæ turpitu-

dines erunt, has [cum] aut imprudentiæ [necessitudine], aut adolescentiæ persuasionem perpetrare; aut aliquorum invidia fictas, aut falsa opinione illatas esse dicendum erit. Si autem nullo modo vitæ turpitudine, aut infamia leniri potest oratione, negare oportebit, de vita ejus aut moribus quærendum [Ms., quærere], sed de uno crimine, de quo arguatur. Quare anteactis omissis illud, quod instat, agi oportere.

CAR. Dixisti, quod alia argumenta a personis, alia a negotiis sint. Hæc enim, quæ modo dixisti, a personis sunt. Superest, ut ea, quæ a negotiis sunt, dicas. Et primum, quid negotium nominem [Ms., negotia nominas], dicito. — ALB. *Negotium* est ipsum factum, in quo inter accusatorem et defensorem controversia est. Cum vero ex negotiis argumenta sumenda sunt, tria consideranda sunt. Primo, quid sit ante rem, quid in re, quid post rem? Ut in facto canponis [Edit., causæ ponis]. *Ante rem* fuit, quod in itinere illi duo familiariter ibant; quod simul diverterent ad hospitium; quod simul cœnarent. *In re*: nox, somnus [Edit., somnium], occisio. *Post rem*: quod solus ierit, quod socium reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Est quoque quartum, quod ad negotium pertinet, id est, quæ lex sit ejus rei; vel qui sint auctores ejus; vel quo id nomine, quod factum est, appellari debeat. Ante enim rem causa facti consideranda est, id est, an spe lucri, vel causa inimicitiarum, vel metus, vel amici [Edit., amicitia] occiderit hominem? nam frustra hominem occidere velle incredibile est. Omnino in gestione rei [Edit., re gesta] locus, tempus, occasio, modus, facultas considerari solet, id est, in quo loco, [vel in quo] tempore, vel per quem modum, vel qua occasione, aut facultate occiderit hominem, quærendum est. Post gestam rem considerabuntur signa quædam rei gestæ, ut eruor cædis signum est, et fuga reatus sæpe signum esse solet.

CAR. Commemoratis locis argumentorum et confirmationum, ipsa *argumentatio*, ut reor, nequaquam uniformis esse potest. — ALB. Non uniformis; sed omnis argumentatio, quæ ex his locis quos commemoravimus, conficitur, aut probabilis aut necessaria debet esse. *Necessaria* est, quæ aliter fieri non potest, ut: Si peperit, concubuit cum viro. Hæc [Ms., Hæc] vero per complexionem, seu per enumerationem seu per simplicem conclusionem sunt. *Per complexionem*, in qua, utrum concesseris, reprehenditur in hunc modum: Si improbus est, cur tueris? Si probus, cur accusas? *Per enumerationem*, in qua pluribus rebus inductis una necessario confirmatur, hoc pacto: Neceesse, aut inimicitiarum causa ab hoc esse hunc occisum, aut metus, aut spe lucri, aut alicujus amici causa; et si horum nihil est, relinquatur, ab eo hunc non esse occisum; nam frustra homo occidi non potest. *Per simplicem conclusionem*, hoc modo: Si vos me isthuc eo tempore dicitis [hoc] fecisse, ego eo tempore [Edit.,

tum] trans mare fui. Ideo id quod dicitis, non modo non feci, sed ne facere potui quidem [*Ms.*, ne potuerini quidem facere].

CAR. Hæc omnino, ut intelligo, necessaria sunt; sed [et] ut video, diligenter videndum est, ne quo pacto hoc genus argumentationis refelli possit. — ALB. Est, ut intelligis, Carole [*Ms.*, omit. voc. Carole].

CAR. Hæc argumenta, quæ dixisti, necessaria sunt: jam probabilia quoque dicito [*Ms.*, dic]. — ALB. Probabilia sunt, quæ vere fieri solent, ut: Si mater est, diligit filium; si avarus est, negligit jurandum.

CAR. Num probabilia semper vera sunt? — ALB. Alia vera [*Ms.*, vero] in opinione; alia in similitudine. In opinione, ut, inferna esse sub terra Similitudo in contrariis et in paribus spectatur.

CAR. Quomodo in contrariis et in paribus? — ALB. In contrariis hoc modo: Nam si iis qui imprudenter læserunt, ignosci convenit, illis qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet? Ex pari [sic]: Nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse.

324 CAR. An omnis argumentatio ex his tantum locis confirmatur, ornatur et consideratur? — ALB. Sunt quoque argumentationes, quæ per inductionem vel ratiocinationem tractantur, sed hæc magis ad philosophos pertinent.

CAR. Dic tamen de illis. — ALB. *Inductio* est oratio quæ per certas res quædam incerta probat, et nolentem ducit in assensionem.

CAR. Hoc mirum videtur, si facere potest, ut nolens consentiat. — ALB. Audies et forte exemplo credes. Nam philosophus quidam cum Xenophonte [quondam] et [ejus] uxore inivit disputationem [*Edit.*, inita disputatione], et primum cum uxore ejus sermonem instituit: Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum quam tu habes, utrum illudne, an tuum malis? Illud, inquit. Quid si vestem et cæterum ornamentum muliebri majoris pretii habeat quam tu habes, tuumne an illius malles [*Ms.*, malis]? Respondit, illius. Age, inquit, [quid] si virum meliorem habeat quam tu habeas, utrumne tuum virum malis, an illius? Hic mulier erubuit. Philosophus autem sermonem cum Xenophonte instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat quam tuus est, tuumne malis equum, an illius? Illius, inquit. Quid si fundum meliorem habeat quam tu habes, tuumne malis, an meliorem? Meliorem, inquit [*Ms.*, utrum tandem fundum habere malis?]. Num, inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem meliorem habeat quam tu habes, nunquid et illam malis [*Ms.*, utram malis?]. Atque hic Xenophon quoque tacuit. Post philosophus: Quoniam uterque vestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam quid uterque vestrum cogitet. [Nam et], tu molier,

A optimum virum vis habere; et tu Xenophon uxorem electissimam [*Ms.*, lectissimam] maxime vis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina electior in terris sit, profecto id, quod semper optimum [*Ms.*, optimum] putabitis esse, maxime requiretis, ut tu maritus sis optimæ feminæ, et hæc quam optimo marito [*Ms.* viro] nupta sit. Hic rebus non dubiis dubia probavit per similitudinem inductionis. Quod si quis separatim quæreret, forte non concederetur.

CAR. Iste philosophus non fuit Evangelicus. — ALB. Non [fuit Evangelicus], sed rhetoricus. — CAR. Cur credimus ei? — ALB. Ille secutus [est] suam artem.

CAR. Quid ad hæc? Sequamur et nos nostram. — ALB. Sequere quæ vellis, sequar te sequentem.

CAR. Qualis debet esse illa inductio? — ALB. Similis semper ei rei, cujus causa inducitur. — CAR. An lucida, an obscura? — ALB. Videndum est diligenti cura, ut non intelligat adversarius, quo spectent ille primæ inductiones, et ad quem finem sint pervertæ; nam qui viderit [*Ms.*, videt], [aut] tacendo, [aut] negando non sinit longius ire interrogationem. — CAR. Si negat? — ALB. Ostendenda est similitudo earum quæ ante concessæ sunt. — CAR. Si tacet? — ALB. Jam elicienda est responsio, aut, quia taciturnitas imitatur confessionem, concludenda est argumentatio, sicut in concessis.

CAR. Quomodo per ratiocinationem confirmanda est argumentatio? — ALB. Illa [enim] fit propositione, probatione, [vel] assumptione, [et] conclusione.

CAR. Planiora hæc exemplo quolibet facito. — ALB. *Propositio* est, ut: Melius accurantur [*Al.*, accurentur] quæ consilio geruntur, quam quæ sine consilio administrantur. *Approbatio* est: Domus ea, quæ ratione et consilio regitur, omnibus rebus est instructor, quam [ea] quæ sine consilio rationeque administratur. *Assumptio* est sic: Nil omnium rerum [*Al.*, in omnibus rebus] melius quam mundus administratur. Illic altera probatio inducitur: Nam signorum ortus et occasus, et annuæ frugum, temporum, et dierum mutationes satis mirabili ordine et certa vicissitudine disponuntur, quæ signa sunt, magno consilio mundum regi. Tum autem expectata *conclusio* proferenda est, hoc modo: Quod si melius geruntur ea quæ consilio quam quæ sine consilio administrantur; [nil autem omnium rerum melius administratur quam totus mundus]; consilio igitur mundus administratur [*Al.*, mundus sane optime regitur]. Hoc argumentum adversus eos valet, qui dicunt mundum casu agi, non consilio regi.

CAR. Quid stultius est quam hoc putare? — ALB. Stultus stulta æstimat, cui tamen juxta Salomonem respondendum est, ne sibi sapiens videatur.

CAR. Recolo te, magister, inter orationis partes reprehensionem nominasse; sed tantam confirmationem seriem audivi, ut vix videatur reprehensori aliquis **325** locus relictus, quo possit infirmare confirmatam iis argumentis causam. — ALB. Relinqui

tur ei locus infirmendi; sed non nos de ea debemus laborare. Pene omnis causa in seipsa habet loca confirmandi et loca reprehendendi.

CAR. Suspensus sum tamen quid de ea velis dicere. — ALB. Dicam, et breviter dicam. *Reprehensio* est, per quam argumentando adversariorum confirmatio aut infirmatur, aut tollitur. Hæc autem iisdem [*Ms.*, hisdem] ex locis sumitur, quibus et confirmatio; quia omnis res [pene] unde confirmari potest, inde et infirmari potest; quod sic evenit, si aut *falsum* est, unde componitur confirmatio hoc modo: Non potest sapiens esse, qui pecuniam neglexerit; multi sapientes pecuniam neglexerunt. Aut *commune*, quod nihilominus ab adversariis potest dici, hoc modo: Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, breviter peroravi. Aut *leve* est: Si in mentem non venisset, non commisisset. Aut *remotum* et longius incipit quam satis est: Si Scipio Tiberio Graccho filiam suam Corneliam non dedisset, hæc seditio a filiis eorum in populo non accidisset: quare Scipioni hoc malum imputandum [*Ms.*, deputandum] est. Aut *offensum* [est, id est], quod eorum, qui audiunt, lædit voluntatem, ut, si ante avarum forte accuses pecuniæ amorem. Aut *adversarium*, [id est] quod tuæ causæ officit, ut, si milites tuos hortari debeas, copias hostium et fortitudinem laudes. Item, complexio reprehenditur, si converti potest, hoc modo: Si veretur, non est accusandus, quia probus est; si [vero] non veretur, scit se innocentem esse, et ideo non est accusandus. Hic, vereri eum sive non vereri dicas, hoc putat concedendum, ut neget se esse accusandum [*Ms.*, neges esse accusandum]; quod conversione sic reprehenditur: Imo accusandus est; si veretur, testatur se innocentem non esse: si vero non veretur, probus non est, et ideo accusandus est. Item enumeratio reprehenditur, si præteritur quiddam in enumeratione, hoc modo: Quia habes equum istum, aut emisti eum, aut hæreditate tibi evenit, aut munere datus tibi est [aut domi natus est]. Aut, si horum nihil est, subripueris eum necesse est. Quod hoc modo reprehenditur, si dici potest ex hostibus esse captum. His et aliis multis modis reprehendi possunt argumentationes, qui summo studio cavendi sunt oratori magis, quam mihi, propter breviter explanandi.

CAR. Restat *conclusio* sola, quam sex partium orationis posuisti extremam, de qua ordo postulat, ut dicas. — ALB. *Conclusio* est exitus et determinatio totius causæ. — CAR. Quot habet partes? — ALB. Tres. Enumerationem, indignationem, conquestionem. — CAR. Enumeratio conclusionis quæ est? — ALB. *Enumeratio* conclusionis est, per quam res dispersæ in unum locum coguntur, et reminiscendi causa unum sub aspectum simul subjiciuntur, hoc modo: Quidnam amplius desideratis, o iudices, cum vobis hoc et hoc dixi; hoc et hoc planum feci?

CAR. Quid efficit *indignatio*? — ALB. Odium in adversarium et [*Ms.*, vel] offensionem in ejus causam.

PATROL. CI.

— CAR. Hoc maxime velim scire, quomodo id effici possit. — ALB. Ejus præcepta plurima sunt. [Alia], si demonstramus, illam rem quam adversarius defendit, diis immortalibus, sapientissimis hominibus, senatui, omni populo indignam videri. Item, si demonstramus adversarii alia facta crudelia, injusta, avara, inhonesta, contumacia. Item, si transactam ejus vitam moresque improbamus. Item, quid mali sit futurum, si non puniatur. Item, voluntario maleficio vel inconsueto veniam non debere dari [*Al.*, non deberi]. Item, si superbiam ejus vel arrogantiam ostendimus. Item, ut de se ipso judex cogitet, vel de suis charis, si quid tale eis accidisset. Item, multos alacres expectare, quid statuatur hac de re, ut ex eo quod huic concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Item, indignamur tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum scelus non ulcisci; quod remotum sit ab omni lege et æquitate, tale factum non vindicari. Item, in eum qui læderet [*Ms.*, in eos, qui lædere] alios, nec se defendere potuerunt, crudeliter facta dicemus, ut in pueros, mulieres, senes, infirmos. Item, in peregrinos, in hospites, in vicinos, in amicos atrociter gesta. Item, ut iudex videat, si ipse interfuerit ac præsens viderit. Item, si ostendi potest ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius fecerit, prohiberi conveniret. His et aliis 326 pluribus modis, prout se causa, locus, tempus personæque afferunt, indignationem vel offensionem in adversarium concitare debes. — CAR. Bene intelligo de ejusmodi oratione posse animos audientium ad indignationem instigari. — ALB. Nam ut dixi, ex his argumentationibus, quæ ex personis et ex negotiis eveniunt, amplificationes et indignationes nasci possunt.

CAR. Possunt, ut certum teneo. Sed quid sit *conquestio*, et quid efficiat, et quomodo sit perficienda, edicito. — ALB. *Conquestio* est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem ac misericordem conficere oportet, quæ multis modis fit, ut quæ commoda perdiderit, et in quibus incommodis sit: ut in morte filii amor, spes, solatium, educatio. Item, quanta bona fecisset ei qui tanta mala fecit [*Ms.*, fecisset] sibi. Item, quam turpes res et illiberales adversarius profert. Item, quam miserum vobis videretur, o iudices, si aduissetis. Item, dum bona speravi, venerunt mihi mala. Item inopia, infirmitas, infelicitas [*Ms.*, infirmitatis infelicitas] conqueritur. Item, disjunctio parentis, filii, amici, fratris, uxoris et suavium personarum. Item, quod male tractetur ab eis, a quibus non conveniat, amicis, servis. Item, quam misericors essem in illum. Nam gravitas et auctoritas sermonis plus provocat [*Ms.*, proficit] sæpe ad misericordiam, quam humilitas et obsecratio. Sed nunc [habes] de prima et maxima parte rhetoricæ artis, id est, *intentione*. Jam transeamus ad alias partes.

CAR. Transeamus. Sed primum dic quæ [*Ms.*, quid] sit *sophistica locutio*? — ALB. Si me alius quis

de schola palatii tui interrogasset, forsitan [Mss., A forsam] ostendissem ei.

CAR. Cur alteri et non mihi? An invidēs ut hoc sciam [Mss., invidēs me scire]? — ALB. Non invideo, sed parco et honoro. — CAR. Non video honorem mihi esse, dum interrogata negas. — ALB. Licet mihi interrogare te? — CAR. Cur non? Nam interrogare sapienter est docere: et si alter sit qui interrogat, alter qui docet, ex uno tamen, [hoc est] sapientiæ fonte utriusque sensus procedit. — ALB. Etiam procedit. Et si alter est, qui interrogat, alter qui respondeat [Mss., respondet], tunc tu quidem non es idem qui interrogas quod ego qui respondeo. — CAR. Nequaquam idem. — ALB. Quid tu? — CAR. Ego homo. — ALB. Vides quomodo tu me concludere potes? — CAR. Quomodo? — ALB. Si dicis: non idem ego et tu; et ego homo, consequens es, ut tu homo non sis. — CAR. Consequens. — ALB. Sed quot syllabas habet homo? — CAR. Duas. — ALB. Nunquid tu duæ illæ syllabæ es? — CAR. Nequaquam. Sed quorsum ista? — ALB. Ut sophisticam intelligas versutiam, et videas quomodo concludi potes [Al., potest]. — CAR. Video et intelligo, ex prioribus concessis, dum concessi, ut et ego homo essem, et homo duo syllabæ sunt, concludi me posse, ut ego hæc duæ syllabæ sim. Et miror, quam latenter induxisti me prius, ut concluderem te, quod homo non esses; post et meipsum, quod duæ syllabæ essem.

DE DISPOSITIONE.

Memini te, magister, post inventionem posuisse C dispositionem; in qua præcepisti [Edit., præcipitur], inventas res oratorem ordinate distribuere. Si hæc quoque alia [Mss., aliqua] habeat præcepta, pande.

ALB. Non multa per se habet hæc pars ad se [solum] pertinentia præcepta, quæ non inveniuntur in inventionis præceptis vel elocutionis. Nam et hæc rebus et verbis maxime prodest, et ornamentum fidemque argumentationibus præstat, et laudem orationi tribuit, cum omnia non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensanda et componenda sunt, prout præsens ratio utilitatis aut decoris aut necessitatis exegerit. Sed quod ad verborum dispositionem pertinet, satis plene docetur, cum de elocutione tractabitur [Mss., tractatur]. De rerum vero dispositione, per singula membra orationis, in inventionis præceptis traditum est.

DE ELOCUTIONE.

CAR. Jam nunc nos ordo disputationis ad elocutionis deduxit inquisitionem, quæ magnam causæ affert venustatem et rhetori dignitatem. Nec te ab huius tam facile excusas responsis, quam [Al., quæ] ex dispositionis præceptis [te] eruisti. — ALB. Non [me] excuso, sed tuas, domine mi rex, licet tardo pede, non tamen 327 tarda voluntate, sequar interrogationes. — CAR. Primo, qualis esse debeat elocutio, aperi. — ALB. Facunda debet esse et aperta. — CAR. Quomodo aperta? — ALB. Aperta erit, si utaris significantibus et propriis verbis, et usitatis

sine ambiguo, non nimis procul ductis translationibus, nec interposito hyperbato [Mss., hyperbaton]?

CAR. Quomodo facunda? — ALB. Facunda erit, si grammaticæ regulas servet, et auctoritate veterum fulciatur. — CAR. Qualiter ad auctoritatem priscorum potest oratio nostra pervenire? — ALB. Legendi sunt auctorum libri, eorumque bene dicta memoriæ commendanda [quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi ornate]. Neque tamen [Al., enim] utendum erit priscis verbis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi raro, ornandi causa et parce; sed tamen usitatis plus ornatur eloquentia.

CAR. An magis ornatur in singulis verbis, vel in conjunctione verborum eloquentia? — ALB. Utrumque. Nam in singulis verbis, et in conjunctione verborum decus orationis constat.

CAR. Si in utrisque constat, de utrisque dic. — ALB. In singulis verbis duo sunt quæ orationem illustrant; aut si sit proprium verbum, aut si sit translatum. In propriis illa laus est, ut abjecta et inconsueta fugiamus; electis et illustribus utamur, in quibus plenum quiddam et consonans iuesse videatur, in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. In translatis patet ornatus, quem genuit necessitas, inopia coacta et angusta, post [antem] delectatio et jucunditas celebravit. Num ut vestis repellendi frigoris causa primo reperta est, post adhiberi coacta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem; sic verbis translatis instituta est inopia [Al., inopia et] causa, deinde frequentata est delectatione et ornatu. Nam gemmare vites, luxuriari messem, fluctuare segetes etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix potest verbo proprio, id translato illustratur. Ea tamen transferri oportet, quæ faciunt rem clariorem; ut est: horrescit mare [et ferret æstu pelagus]. Nonnunquam etiam brevitatis translatione conficitur, ut, telum manu fugit; imprudentia enim teli missi propriis verbis exprimi brevis non posset; et quoniam summa hæc laus est verborum translatorum, ut sensum aperiant [Mss., verbi translati ... aperiat]

CAR. An undecunque licet ducere translationem? — ALB. Nequaquam, sed tantum de honestis rebus. Nam summopere fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos qui audiunt trahet similitudo; ut dictum est: Morte Africani castratam rempublicam et stercus curiæ. In utroque deformis cogitatio similitudinis. Item non sit major translatio quam res postulet, ut, tempestas litis. Aut contra minor, ut: [aer tonat], ceu aperto nare dormiens stertit. Est quoque pulchra translatio per metonymiam, cum res per auctorem rei significatur, ut, pro bello Martem, pro frugibus Cererem. Aut cum virtutes et vitia pro ipsis, in quibus sunt, appellamus, ut: In quam domum luxuries irrupit, aut avaritia penetravit. Est et synecdochica translatio pulchra, cum ex parte totum aut ex toto partem si-

gnificamus, ut pro tota domo *tectum* dicamus, aut **A** pro undis *mare*.

CAR. Qualis oportet sit verborum conjunctio? — **ALB.** Decens et composita et compacta; ut nec sit hiulca vocalibus, ut: *Placida aura adest*. Nec aspera consonantibus, ut: *Multum ille luget*. Nec ab ultima syllaba prioris verbi sequens verbum incipiat, ut: *Prima mater*. Nec prima cum ultima faciat obscœnitatem, ut: *Numerum nunquam intellexi*. Cavendum quoque est, ne inania verba non rei gerendæ [*Mss.*, agendæ], sed structuræ tantummodo implendæ causa proferrantur. Et ut ad summum veniam, sicut reliquarum rerum fundamentum est sapientia, ita et in eloquentia quoque. Ut enim in vita, ita et in oratione nihil clarius [est], quam omnia sapienter fieri. Quapropter oratori summopere prævidendum est, quid sibi deceat, et suæ conveniat causæ, non in sentiis solum, sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis ætas; nec vero locus, [aut] tempus, aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est, aut sententiarum, semperque in omni parte orationis, ut vitæ, quid deceat, est considerandum.

328 DE MEMORIA.

CAR. Quid dicis de nobilissima, ut reor, rhetoricæ parte, *memoria*? — **ALB.** Quid aliud, quam [*Mss.*, nisi] quod Marcus Tullius dicit, quod thesaurus est omnium rerum memoria, quæ nisi custos cogitatis inventisque rebus et verbis adhibeatur [*Al.*, adhiberetur], intelligimus omnia, etiamsi præclara fuerint, in oratore peritura.

CAR. Suntne aliqua ejus præcepta, quomodo vel illa adhibenda vel augenda sit? — **ALB.** Non habemus ejus alia præcepta, nisi dicendi [*Mss.*, discendi] exercitationem et scribendi usum, et cogitandi studium; et ebrietatem cavendam, quæ omnibus bonis studiis nocet maxime; quæ non solum corporis aufert sanitatem, sed etiam mentis [*Mss.*, menti] adimit integritatem.

CAR. Sufficiunt hæc præcepta, si quis idoneus est ad hæc implenda. Nam, ut video, tam ardua sunt sensu, quam rara verbis. — **ALB.** Etiam ardua et utilia.

DE PRONUNTIATIONE.

CAR. Sed ordo meæ interrogationis postulat ut tua responsio ad pronuntiationem procedat, quam quintam partem artis rhetoricæ [esse] in principio nostræ disputationis memini te dixisse, magister. — **ALB.** *Pronuntiatio* est verborum dignitas, vocis sensibus accommodatio [*Al.*, accomodata], et corporis moderatio. Hæc enim in tantum excellit, ut etiam secundum sententiam maximi Tullii indocta oratio laudem [tamen] consequatur, si optime pronuntietur [*Mss.*, proferatur]. Et quantumvis expolita, si indecenter pronuntietur, contemptum irrisionemque meretur, nisi forte tibi, domine mi rex, aliter videatur.

CAR. Mihi nequaquam aliter. Sed hujus quoque partis præcepta sequenda vel vitia cavenda velim ut indices [*Mss.*, dicas]. — **ALB.** Primo exerceri debet vocis et spiritus moderatio, et corporis et linguæ

motus, quæ non tam artis sunt, quam laboris. Vitia quoque, si quæ [*Mss.*, quæ] sunt, oris diligenti cura sunt emendanda. Nec verba sint inflata vel anhelata, vel in faucibus frendentia, nec oris inanitate resonantia, non aspera frendentibus dentibus, non hiantibus labris prolata, sed pressim et æqualiter [*Mss.*, æqualiter] et leniter et clare pronuntiata, ut suis quæque litteræ sonis enuncientur, et unumquodque verbum legitimo accentu decoretur, nec inmoderato clamore vociferetur, vel ostentationis causa frangatur oratio; verum pro locis, rebus, personis, causis et temporibus dispensanda est. Nam alia simplicitate narranda sunt, alia auctoritate suadenda, alia cum indignatione depromenda, alia miseratione flectenda, ut semper vox et oratio suæ causæ conveniat. Hæc te præcepta ad pronuntiationis laudem deducunt, et tibi honestatem et tuæ causæ fidem efficiunt [*Mss.*, efficient].

CAR. Quid est quod paulo ante corporis inmoderationem dixisti esse observandam? — **ALB.** Dixi quia necessarie observandum est, ut recta sit facies, ne labra detorqueantur, ne immodicus hiatus distendat rictum; ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata cervix, neque elata aut depressa supercilia. Infinitum enim in his quoque rebus momentum est, quia nihil quod non deceat, placere potest. Et ut ait M. Tul., *Caput artis est decere quod facias*. Labra lambere vel mordere deforme est, cum etiam in efficiendis verbis modicus esse debeat eorum motus. Ore enim magis quam labris loquendum est.

C **CAR.** Hæc, venerande magister, jucunda esse et honesta fateor, mihi que multum placabilia: sed, ut video et intelligo, jugem exercitationem et quotidianum usum postulant, et ad plenam consummationem, nisi continua meditatione et instanti exercitatione, non possunt pervenire, sine qua nullam disciplinam esse illustrem puto. — **ALB.** Ita est, domine mi rex, ut dicis. Nam exercitatio ingenium et naturam sæpe vincit, et usus omnium magistrorum præcepta superabit. Quamobrem inventio, et dispositio, et elocutio, et memoria et pronuntiatio usu acri et exercitatione intentissima convalescunt [*Al.*, convalescente]. Naturæ enim vicem pene obtinet consuetudo. Nam in arte qualibet exercitata consuetudo confidentiam constantiamque procreat, sine qua nil ars proficit. Quid enim timidus arma? Amet laudem juvenis, magnumque sciat esse, multis tacentibus, solum audiri. Nam licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen 329 causa virtutum est. Discat ab adolescentia non reformidare ante multos loqui, ut eum nec metus [frangat], nec ultra modum reverentia retardet, ut cum omnibus oratoris sit opibus instructus, animi quoque præstantia et fiducia oris illi non desit.

CAR. Quapropter, ut mihi videtur, illis sermocinandi ratio, qui causis civilibus et negotiis sæcularibus interesse æstimandi sunt, mox a pueritia multo studio habenda est. Vocis quoque [et verborum] exercitatio, ut ab ineunte ætate assuescat, vocis fiducia

et verborum copia, et decenti corporis motu, ut sine A formidine faciat in publicis quæstionibus, quod cum consuetudine gessit in privatis. — ALB. Vere intelligis et optime prosequeris. Nam ut in castris miles, sic in domo orator debet erudiri; ut quod solus exercuerat, inter multos facere ne [Mss., non] formidet.

CAR. Jam quoque necesse esse video, ut domesticus usus cavere incipiat, quod publicus conventus detrahere possit. Nec enim inhonestis verbis inter suos uti debet, qui honestis inter alienos loqui desiderat. Cum enim in omni parte vitæ honestas pernecessaria sit, maxime in sermonibus, quia fere cujusque mores sermo probat, nisi tibi, magister, aliter videatur. — ALB. Mihi vero de hac re nil aliud videri potest, ac ideo consuetudinaria sermocinatione verba sint lecta, honesta, lucida, simplicia, plano ore, vultu quieto, facie composita, sine immoderato cachinno, clamore nullo prolata. Nam bonus modus est in loquendo, tanquam in ambulando, clementer ire, sine saltu, sine mœra, quatenus omnia medi moderaminis temperantia fulgeant, quæ est una de quatuor virtutibus, de quibus cæteræ tanquam radicibus procedunt virtutes, in quibus est animæ nobilitas, vitæ dignitas, morum honestas et laus disciplinæ.

CAR. Intelligo comicum [Mss., philosophicum] illud proverbium non solum in moribus, sed etiam in verbis esse necessarium. — ALB. Quodnam? — CAR. Ne quid nimis.

DE VIRTUTIBUS.

ALB. Est, et vere est in omni re necessarium, quia C quidquid modum excedit, in vitio est. Ideo virtutes in medio positæ sunt, de quibus tuæ venerandæ auctoritati plura dicere potuissem, si disputatio nostra ad finem non festinaret; et si non superfluum videretur tecum de virtutibus agere, quem virtutum non tantum scientia, sed etiam ornat efficitia.

CAR. Non tamen te, magister, prius dimittam calamum responsionis claudere, quam mihi nomina et partes quatuor virtutum exponas, quas radices aliarum esse virtutum dixisti. Paulo ante inter nos constitit, sermocinationis exercitationem esse necessariam. In quo melius est habendum sermonis studium, quam in virtutum excellentia, quæ utrinque, et scribentibus et legentibus multum prodesse valet? — ALB. Prodest, ut dicis, domine mi rex, sed inter D utrumque coarctor. Nam succincta brevitatis pauca postulat, et res ardua plura desiderat.

CAR. Tempera te inter utrumque, ne aut prolixitas fastidium, aut brevitatis ignorantiam generet. — ALB. Primo sciendum est, quod quædam res tam claræ et tam nobiles sunt, ut non propter aliud emolumentum expetendæ sint, sed propter suam solummodo dignitatem amandæ sunt et exsequendæ.

CAR. Has ipsas res magnopere velim agnoscere [Mss., cognoscere]. — ALB. Eæ sunt virtus, scientia, veritas, amor bonus. — CAR. Nunquid [non] has Christiana religio apprime laudat? — ALB. Laudat et colit. — CAR. Quid philosophis cum iis? — ALB. Has

intellegerunt in natura humana, et summo studio coluerunt. — CAR. Quid tunc distat inter philosophum talem et Christianum? — ALB. Fides et baptisma.

CAR. Prosequere tamen philosophicas definitiones de virtutibus; et primum dic, quid sit ipsa virtus? — ALB. Virtus est animi habitus, naturæ decus, vitæ ratio, morum nobilitas. — CAR. Quot habet partes? — ALB. Quatuor: prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. — CAR. Quæ est prudentia? — ALB. Rerum et naturarum scientia. — CAR. Quot habet partes? — ALB. Tres: memoriam, intelligentiam, providentiam. — CAR. Harum quoque definitiones dicito. — ALB. Memoria est, per quam animus repetit illa quæ fuerunt. Intelligentia, per quam ea perspicit quæ sunt. Providentia, per quam futurum aliquid prævidetur, antequam fiat.

330 CAR. Justitiæ rationem expone. — ALB. Justitia est habitus animi unicuique rei propriam tribuens dignitatem. In hac divinitatis cultus et humanitatis jura, et æquitas totius vitæ conservatur. — CAR. Ejus quoque partes pande. — ALB. Partim illa est ex naturæ jure, partim ex consuetudinis usu. — CAR. Quomodo ex naturæ jure? — ALB. Quia partes illius quædam naturæ vis [Al., quasdam natura] inserit, ut religionem, pietatem [gratiam], vindicationem, observantiam, veritatem. — CAR. De his singulis lucidius aperi. — ALB. Religio est, quæ superioris cujusdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniasque affert. Pietas, per quam sanguine conjunctis, patriæque benevolis officium, diligensque tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum [Mss., inimicitiarum] et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur. Vindicatio, per quam jus aut injuria et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur. Observantia, qua homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam et honore dignamur. Veritas, per quam ea quæ sunt, aut quæ fuerunt, aut quæ futura sunt, indicantur [Mss., dicuntur]. — CAR. Quomodo ex consuetudinis usu justitia servatur? — ALB. Ex pacto, pari, judicato [et] ex lege. — CAR. Plus quæro et de his quoque. — ALB. Pactum est quod inter aliquos convenit. Par in omnes æquabile est. Judicatum, quod alicujus magni viri, aut aliquorum sententia constitutum est. Lex est omni populo scriptum jus, quid cavere vel quid observare debeat.

CAR. Nunc fortitudinem cum suis partibus ut depromas ellagito. — ALB. Fortitudo est magnanima periculorum et laborum perpessio. Ejus partes sunt magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. — CAR. Harum rationes patefac. — ALB. Magnificentia est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione cogitatio, atque administratio [Edit., animi invitatio]. Fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum animus in se fiduciæ certa cum spe collocavit. Patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum aut difficilium voluntaria ac diuturna perpessio. Per-

severantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio.

CAR. Restat [tibi] ut de temperantia dicas, a qua orta est nobis de virtutibus inquisitio: cujus proprietatem et partium illius audire exspecto. — ALB. *Temperantia* est rationalis [Mss., rationabilis] in libidinem atque in alios non rectos impetus [animi firma et moderata] dominatio [Edit., impetus moderatio]. Ejus partes sunt: continentia, clementia, modestia. *Continentia* est, per quam omnia mala cupiditas magna consilii gubernatione regitur et deprimitur. *Clementia* est, per quam injuria et odia miti animo retinentur. *Modestia* est, per quam totius vitæ modus seu animi seu corporis motibus [Edit., moribus] ubique honesti cura servatur.

CAR. Honor eximius est coram hominibus hanc servanti, et laus apud Dominum [Mss., Deum]. Sed miror nos Christianos, si [illi] philosophi has virtutes ob illarum tantum dignitatem vel laudem vitæ servaverunt, cur nos ab iis in multis devio errore declinamus, cum hæc nunc in fide et charitate servantibus [Mss., observantibus] æternæ gloriæ ab ipsa veritate Christo Jesu præmia pollicentur? — ALB. Plus miserandi quam mirandi sumus, quia plurimi ex nostris sunt, quos nec terror pœnarum, nec gloria præmiorum ad virtutum dignitatem revocat.

CAR. Agnosco et sine lacrymis non dico multos esse tales. Attamen rogo, ut, quam breviter possis, edisseras quomodo hæc excellentes virtutes in nostra religione Christiana intelligendæ atque observandæ sint? — ALB. Nonne tibi videtur sapientia esse, qua Deus secundum modulum humanæ mentis intelligitur et timetur, et futurum ejus creditur judicium?

CAR. Intelligo [et assentio] nihil esse hac sapientia [Mss., huic sapientiæ] excellentius. Et in Job recolo scriptum: Ecce hominis sapientia, pietas. [Et quid pietas, nisi Dei cultus, qui] Græcè dicitur *θεοσεβία* [Mss., theosebion]. — ALB. Bene intelligis et vere. Sed quid tibi justitia videtur esse, nisi charitas Dei ejusque mandatorum observatio?

CAR. Et hoc agnosco. Nihil hac justitia justius, imo nullam aliam esse nisi istam. — ALB. Nunquid non fortitudinem esse cernis, qua hostis antiquus vincitur, et adversa mundi fortiter tolerantur?

331 CAR. Cerno equidem, nec aliquid hac victoria laudabilius æstimo. — ALB. An temperantia non est, quæ libidinem refrenat, avaritiam reprimit, omnes animi impetus sedat et temperat? — CAR. Est et vere [est, et] omni homini valde necessaria. Sed adhuc quæro, ad quem finem harum virtutum obser-

vatio spectet? — ALB. Ut diligatur Deus et proximus. An aliud æstimas?

CAR. Nil equidem aliud. Sed quam breve auditu est, tam difficile facta est et arduum. — ALB. Quid facilius est quam amare species pulchras, et dulces sapes, sonos suaves, odores fragrantés, tactus jucundos, honores et felicitates sæculi? Hæc ne amare facile est animæ, quæ velut volatilis umbra recedunt; et Deum non amare, qui est æterna pulchritudo, æterna suavitas, æterna dulcedo, æterna fragrantia, æterna jucunditas, perpetuus honor, indeficiens felicitas? Maxime cum divinæ Scripturæ nil aliud nobiscum agant, nisi ut diligamus Deum et Dominum nostrum ex toto corde, ex tota anima et ex tota mente, et proximum nostrum tanquam nosmetipsos. Nam promissum habemus ab illo, qui fallere ignorat: *Jugum*, inquit, *meum suave est et onus meum leve*. Laboriosior est enim amor hujus mundi quam Christi. Quod enim in illo anima quærit, non invenit, id est, felicitatem et æternitatem; quoniam hæc infima pulchritudo transit et recedit, vel amante deserit, vel a amante deseritur. Teneat ergo anima ordinem suum.

CAR. Quis est ordo animæ? — ALB. Ut diligat, quod superius est, id est, Deum; et regat, quod inferius est, id est, corpus; et socias animas dilectione nutriat et foveat. His enim sacrificiis purgata atque exonerata anima ab hac laboriosa et ærumnosa vita revolabit [ad quietem] et intrabit [Al., emigrabit] in gaudium Domini sui.

CAR. Magnum quemdam virum et vere beatum prædicas, magister. — ALB. Magnum te faciat Deus et vere beatum, domine mi rex, et in hac virtutum quadriga, de qua paulo ante egimus, ad cœlestis regni arcem geminis dilectionis pennis sæculum hoc nequam transvolare concedat.

CAR. Fiat, fiat, gratia divina donante. — ALB. Sermo iste noster, qui de volubili civilium quæstionum ingenio [Al., genio] initium habuit, hunc æternæ stabilitatis habeat finem, ne aliquis nos incassum tantum disputando itineris peregrisse contendat.

CAR. Quis est, qui frustra sermocinari audeat dicere, si aut honestarum [est sæculi] scrutator [curiosus] artium, aut excellentium sectator virtutum? Nam me, ut fateor, ad has inquisitiones scientiæ amor adduxit: et tibi gratiam habeo, quod inquisita non negasti. Ac ideo hanc tuarum responsionum benevolentiam probo, et studiosis profuturam esse arbitror; si modo macula livoris legentem non corumpit.

SCHEMATA

Quæ sequuntur, in cod. mss. S. Emmerami, Frisingensi, aliis, atque in editione Duacensi anni 1564 figuris representantur.

	I.		II.	
Oratoris specialis diffinitio	}	Vir bonus	}	Natura
				Moribus
		Artibus	}	Inventio
		Dicendi Peritus esse debet		Natura
			Doctrina	Dispositio
			Usu	Elocutio
				Memoria
				Pronuntiatio

III.

Genera causarum Rhetoricæ sunt tria principalia	}	Demonstrativum	}	In laude
		Deliberativum		In vituperatione
		Judiciale		In suasionem In dissuasionem In actione et defensione In præmi petitione et negatione.

332 IV.

Status causarum sunt aut	}	Rationales	}	Conjectura	}	Absoluta	}	Concessio	}	Purgatio
		Legales		Judicialis		Assumptiva		Remotio		Deprecatio
				Qualitas				Relatio		
				Translatio				Comparatio		
				Scriptum et voluntas.						
				Leges contrariæ.						
				Ambiguitas.						
				Collectio.						
				Diffinitio.						

V.

Omnis Controversia	}	Aut simplex est aut juncta.
		Aut si juncta fuerit, ex pluribus.

VI.

Genera causarum sunt quinque	}	Honestum
		Admirabile
		Humile
		Anceps Obscurum.

VII.

Partes orationis (Al., rhetoricæ artis) sunt sex	}	Exordium
		Narratio
		Partitio
		Confirmatio
		Reprehensio Conclusio

VIII.

Rhetorica argumentatio tractatur	}	aut per Inductionem,	}	Propositio
		aut per Ratiocinationem.		Assumptio
				Conclusio
				Tripartita Quiquepartita.

Porro sapientiam veteres philosophiam vocaverunt, id est, omnium rerum humanarum atque divinarum scientiam. Hujus philosophiæ tres esse partes veteres dixerunt; physicam, ethicam, logicam.

IX.

Philosophia	}	Physica
		Ethica
		Logica.

Physis natura; *Physica* naturalis, quæ de natura omnium rerum ex contemplatione disputat. *Ethis*, id est, mos; *Ethica* Græce, moralis Latine, quæ in actione et in causa recte vivendi versatur. *Logos* Græce, ratio Latine. *Logica* rationalis; quæ ad discernendum verum a falsis disponitur.

X.

De Physica.	}	Arithmetica
		Astronomia
		Astrologia
		Mechanica (Al., mechanica).
		Medicina
		Geometria
		Musica

Arithmetica est numerorum scientia. *Astronomia* lex astrorum, qua oriuntur et occidunt astra. *Astrologia* est astrorum ratio et natura et potestas, cœlique conversio. *Mechanica* est peritia fabricæ artis in metallis et in lignis et in lapidibus. *Medicina* est scientia curationum ad temperamentum et salutem corporis inventa [et locorum]. *Geometria* est disciplina mensurandi spatia et magnitudines corporum. *Musica* est divisio sonorum, et vocum varietas, et modulatio canendi.

XI.

Logica dividitur	}	In Dialecticam et Rhetoricam.
---------------------	---	----------------------------------

Dialectica est disputatio acuta verum distinguens a falso. *Rhetoricæ* disciplina ad persuadendum quodque idonea.

XII.

Dialectica dividitur	}	In Isagogas
		In Categorias Topica
		In Periermenias
		In Diffinitiones.

333 *Isagogæ* sunt introductiones; et sunt earum species quinque. *Categoriæ* sunt prædicamenta, quæ in decem verbis constant. *Topica* sunt sedes et fontes argumentorum, et sunt numero sedecim. *Periermeniarum* sunt interpretationes specierum orationis. *Diffinitiones* sunt circumpositiones sensuum, et sunt quindecim.

XIII.
Ethica dividitur in { Prudentiam
Justitiam
Fortitudinem
Temperantiam.

Prudentia in agnitionem veritatis inducit hominem. *Justitia* dilectionem Dei et [amorem] proximi servat. *Fortitudo* vincit adversa, mortemque contemnit. *Temperantia* vitiosas voluptates reprimit, et omnia moderatur. Hæ sunt quatuor virtutes principales, quæ mores ornant, merita præbent, diabolum vincunt, cælum aperiunt. Prima intelligit; secunda diligit; tertia victoriam dat; quarta modum imponit.

XIV.
Prudentia dividitur in { Memoriam
Intelligentiam
Providentiam.

XV.
Justitia { Naturalis { Religio
Pietas
Gratia
Vindicatio
Observantia
Veritas
Consuetudinaria { Pactum
Par
Judicatum
Lex.

XVI. Fortitudo { Magnificentia
Fidentia
Patientia
Perseverantia.

XVII. Temperantia { Continentia
Clementia
Modestia.

✠ O vos est ætas, juvenes, quibus apta loquendi
Discite : eunt anni, more fluentis aquæ.
Atque dies, dociles, vacuis ne perditæ rebus.
Nec redit unda fluens, nec redit hora ruens.
Floreat in studiis virtutum prima juvenus,
Fulgeat ut magno laudis honore senex.

¶ Utere, quisque legas librum, feliciter annis [*Mss.*, istum]
Auctorisque [*Mss.*, auctorumque] memor dic, miserere Deus.

¶ Si nostram, lector, festucam tollere quæras,
Robora de proprio lumine tolle prius.

¶ Discite tuas, juvenis, ut agat facundia causas,
Ut sis defensor, cura, salusque tuis.

✠ Discite, precor, juvenis, motus moresque venustos.
Laudetur toto ut nomen in orbe tuum *.

* Hos versus Quercetanus retulit ad Dialecticam; A S. Gallensi, cum appositis litteris L et K, quas interpretatur de Carolo et Alcuino. Ast nescio an vir celeberrimus recte viderit; suspicor enim ibi eandem notas exstare, quas vidi in codd. mss. supra laudatis, prout hic cum ipsis versibus exhibentur.

OPUSCULUM QUARTUM. DE DIALECTICA.

334 MONITUM PRÆVIUM.

Dialecticam Alcuini una cum Rhetorica jam anno 1529 publicis typis Hagenoæ per Menradum Moltherum prodiisse supra meminimus; quod non advertit cl. scriptor Historiæ Litterariæ Franciæ, qui tom. IV, pag. 317, num. 23 primam illius editionem Canisio attribuit. In magna Bibliotheca ecclesiastica recensetur similis utriusque opusculi editio Ingolstadiensis

B facta anno 1604, in-4°, quæ eadem est cum Canisiana. Separatim vero et absque Rhetorica ex quodam cod. ms. typis impressa est hæc eadem Alcuini Dialectica Salisburgi cura viri cl. P. Matthæi Weiss SS. theologiæ doctoris et Universitatis rectoris, una cum *Introductione ad Logicam sive Organum Aristotelis*, anno 1629, ex typographia Christophori Kazenbergeri. In fine cl. P. Weiss hanc addidit censuram :